

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

De invoering van de burgerlijke stand te Heerlen, Voerendaal en Nieuwenhagen

Bij Besluit van het Directoire Exécutif te Parijs ddo. 29 prairial an IV (17 juni 1796), hetwelk bij het Departement der Nederlanden de 24 Messidor an IV (12 juli 1796) onder no. 164 werd geregistreerd, werd de invoering van de Burgerlijke Stand, zoals deze reeds bij de Wet van 20 september 1792 voor de Franse Republiek was geregeld, ook t.a.v. Heerlen in beginsel verplichtend gesteld.

Het Directoire Exécutif gelastte o.m., dat de registers van de pastoor naar de bureaux van de municipaliteiten moesten worden overgebracht, waarvan een inventaris in duplo diende te worden opgemaakt. De Ambtenaar van de Burgerlijke Stand werd verder in art. III verplicht om de oude registers tot de 1ste dag van het jaar V (tot 22 september 1796) bij te houden.

Tegen de uitvoering van deze bepalingen kwam allerwege verzet, met name van de zijde der clergé, welke zich bedreigd voelde in de uitoefening van een taak, die zij tot dan toe beschouwde als uitsluitend tot haar terrein te behoren. Het Concilie van Trente immers (1545—1563) bepaalde in het 1ste hoofdstuk van de 24ste zitting dat het houden van doop- en trouwboeken door de pastoor voortaan verplichtend zou zijn (decretum de reformatione). Dit algemeen beginsel werd door verordeningen vanwege de aartsbisschoppen en de provinciale synoden der Kerkprovincie Mechelen, waartoe het bisdom Roermond als suffragaan bisdom behoorde, nader aangevuld. In latere jaren stelde bisschop Henricus Joannes Kerens uitvoerige vaste formules op voor de doop-, trouw- en dodenakten, waarin ook de vermelding van de geboortedag werd voorgescreven. Dit geschiedde 11 juli 1771.

Het was dan ook niet te verwonderen, dat, toen het Frans revolutionair gezag de „Etat civil” invoerde, de Kerk zich een taak ontnomen zag op een terrein waar zij de oudste rechten meende te kunnen doen gelden. Aan het hoofd van dit verzet te Heerlen stond de toen bekende pastoor

Dionysius Penners. Niet alleen stond hij niet toe, dat zijn oude registers naar de municipaliteit werden overgebracht, maar hij bleef nog ruim anderhalf jaar doorgaan met de aantekening van de gedoopten, van de huwelijken en van de overledenen. Zulks blijkt uit die registers, welke momenteel in het Gemeentearchief van Heerlen berusten en als volgt bijgehouden zijn geworden: het doopboek tot en met 31 december 1796; het huwelijksregister tot en met 3 februari 1798, terwijl de overledenen tot en met 5 februari 1798 werden bijgeschreven.

Intussen had de pastoor reeds een aanschrijving gekregen. Maar 16 januari 1798 antwoordde hij aan de municipaliteit: „Comment pouvez-vous demander des registers de naissance? Je n'ai que ceux des baptêmes des paroissiens catholiques de mon village. Au lieu de registres de décès mes prédécesseurs me n'ont laissé que des registres de sépultures et quant à ceux du mariage je dois vous observer et il est notoire que sous l'ancien régime il étoit défendu aux curés catholique d'assister aux mariages.

Ce que mes prédécesseurs et moi ont noté dans nos registres n'a jamais eu force de loi; nous n'en rendons compte qu'à notre évêque. Les registres des Prédicants protestants de cette commune ont seules eu force légale sous le régime hollandais. Demandez leurs registres, mais cessez de sévir contre un curé trop affligé et vexé.”

Een dergelijk schrijven zond hij aan de Centrale Administratie te Maastricht. Hij zei daarin, dat hij die registers, waarvan hij geen dubbele bezat, nodig had voor de huwelijksbeletselen te ontdekken en de Sacramenten te bedienen. De voormalige Commissaris van het Directoire Exécutif te Heerlen had hem van die registers niet willen beroven. Hij had er zelfs niet aan gedacht, wetend, dat onder het oud regiem de Gereformeerden de bewaarders van de huwelijks- en begrafenisregisters waren.

Hierop antwoordde hem Gérard, Commissaris van het Directoire Exécutif bij de Centrale Administratie, dat zijn gedrag op het ogenblik als een rebellie tegen het wettig gezag scheen en dat, als de municipaliteit van Heerlen hare pretentie kon laten varen, hij zelf zich zou belasten hem voor de tribunalen te vervolgen voor de teruggave van die registers. Diezelfde 25ste januari ontving hij antwoord van de Centrale Administratie te Maastricht, die hem verwittigde, dat hij bij voortdurende weigering ingevolge de code pénal tot 12 jaren gevangenis met insluiting in de boeien zou veroordeeld worden. De Commissaris van het Directoire Exécutif bij de municipaliteit te Heerlen, Frans Roebroek, zond hem diezelfde dag twee gendarmen om 9 dagen bij hem op executie te blijven. Het einde was, dat pastoor Penners zijn acht doop-, trouw- en sterfregisters aan zijn nichtje, de vrouw van de Commissaris Roebroek, ter hand liet stellen, om ze hem later terug te bezorgen. Zij zijn echter op het raadhuis te Hoensbroek terecht gekomen. (Zie over dit alles : A. J. A. Flament : De Burgerlijke Stand vóór de invoering der Franse Wet van 20 september 1792, in het jaarverslag van het Rijksarchief in Limburg 1919).

De volgende maand kreeg het toenmalige plaatselijke Bestuur van Heerlen een duidelijk rappelschrijven ter zake thuis gestuurd. Heerlen wordt erop geattendeerd, dat het reeds van zijn bewuste registers een inventaris had

moeten opmaken. Aan het einde van de brief wordt de stok achter de deur gezet : wanneer niet prompte executie wordt gedaan aan de wetten, zal men er niet van terugschrikken „de recourir à des moyens de rigueur”.

De clergé zat ook niet stil en begon een onderduimse tegenactie, die hierin bestond, dat zij aan de bruidsparen en getuigen z.g. lettres de liberté afgaven. Bedoelde „lettres” kreeg men na de voltrekking van het burgerlijk huwelijk op het Raadhuis ter hand gesteld, hetgeen een soort vrijgeleide betekende om elders voor de kerk te kunnen huwen. Men pleegde derhalve opzettelijk vervalsing van geschriften, die door de burgerlijke overheid moesten worden afgegeven. Hierop kwam een verbod met ernstige waarschuwing om bij geval van overtreding aangeklaagd te worden bij de minister der algemene politie (zie bijlage 1).

De 30ste september 1798 ontving de municipale administratie van Heerlen een aansporing om de *décadi* met de vereiste plechtigheid te vieren. Zulks hield verband met de Wet van 13 Fructidor an VI (30 augustus 1798), die de navolgende bepalingen inhield.

- 1° Te rekenen vanaf 22 september 1798 zal de functie van Ambtenaar van de Burgerlijke Stand met afzetting der voorgaande functionarissen uitsluitend bekleed worden door de President van iedere municipale administratie van het betreffende canton;
- 2° de huwelijksakten zullen in duplo worden opgemaakt en mede worden ondertekend door de President en de secretaris der municipaliteit;
- 3° op de *décadi* van elke maand (d.i. om de 10e dag; elke maand telde 30 dagen) begeeft zich het municipale Bestuur in ambtsgewaad naar een vergaderzaal, waar aan de burgers voorlezing zal worden gedaan van de tijdens de verstreken *décade* afgekondigde wetten en van de akten der overheid, de geboorte- en overlijdensakten inbegrepen.

Ondanks deze uitvoerige maatregelen waren zowel de clergé als de municipale autoriteiten weinig diligent, waarbij de laatsten zich verscholen achter de eersten. Daarom zag Maastricht zich genoodzaakt om nogmaals een dreigbrief te schrijven naar Heerlen, ditmaals met het nieuws, dat, als de geestelijkheid niet binnen de 10 dagen aan hun requisitie zou zijn tegemoet gekomen, het plaatselijk burgerlijk gezag verantwoordelijk zou worden gesteld (zie bijlage 2).

Het toenmalige Gemeentebestuur wist door de mazen van het net heen te kruipen. In zijn brief van 29 november 1798 kwam het met de klacht naar voren, dat het over te weinig gelden beschikte om het gezegeld papier, waarop de betreffende akten moesten worden geschreven, te kunnen bekostigen. En de heren klagen, dat zij zelfs het hun toegezonden „papier timbré” van het afgelopen jaar nog niet hebben kunnen betalen! Acht dagen later stuurde Maastricht hun 610 vellen gezegeld papier : „. . . . que vous employerez à la formation des registres de l'Etat civil pour l'année courante”.

Er was nu geen ontkomen meer aan. De Wet zou thans moeten worden uitgevoerd. Wellicht ligt in de excuse van het geldgebrek de reden, waarom de registers van de geboorten en overlijdens één jaar later beginnen dan die van de huwelijken.

Hoe streng ook de voorschriften luidden en hoe kwistig men ook zware straffen voor de overtreders uitdeelde, de geestelijkheid bleef op het stuk van de huwelijksvoltrekking halsstarrig. De Centrale Administratie van het Departement der Nedermaas nam zodoende in zijn zitting van 7 januari 1799 een Besluit t.a.v. die geestelijken, die het huwelijk voltrokken, zonder dat zij vooraf een certificaat hadden gekregen, hetwelk door de Ambtenaar van de Burgerlijke Stand was afgegeven en waarin deze constateerde, dat het huwelijk overeenkomstig de wet voltrokken was geworden. De priesters in overtreding zouden worden aangeklaagd als aanstokers van het concubinaat en als misdadigers tegen de goede zeden! (Zie bijlage 3).

Intussen was men van Overheidswege er in geslaagd om de nieuwe Besluiten stilaan doorgevoerd te zien. Nu fingeerde men evenwel de moeilijkheid, dat de plaatselijke besturen het geld, verschuldigd voor het „papier timbré”, niet wilden storten bij de Ontvanger der registratie te Maastricht. Blijkbaar werden de daarvoor geïnde bedragen voor andere doeleinden gebruikt. Om ook dit achterdeurtje dicht te metselen kreeg Heerlen het nieuws, dat, wanneer men vóór 12 oktober 1799 de schuld, die door de levering van bedoeld papier over de jaren 6 en 7 was ontstaan, niet had geliquideerd, de Overheidspersonen zelf verplicht zouden worden om die bedragen vóór te schieten.

Na al deze strubbelingen begon het nieuwe Republikeinse jaar (23 september 1799) met een schone lei. Heerlen ging er zelfs toe over om in zijn Raadszitting van 14 november 1799 een „officier public” te benoemen voor elk van de gemeenten, welke tot zijn canton behoorde. Aangezien deze benoeming niet volgens de voorschriften was, besloot Heerlen in zijn zitting van 17 december 1799 één ambtenaar voor zijn gemeenten aan te stellen, die belast zou zijn met het administratiewerk, hetwelk deze nieuwe tak van dienst uiteraard met zich mede bracht. Deze eerste beambte van het kantoor van de Ambtenaar van de Burgerlijke Stand was de „citoyen Struyk”, 19 jaar oud (hoogstwaarschijnlijk iemand van de nieuwe richting van die dagen). Hem wordt ook een salaris toegelegd. Op deze aangelegenheid heeft bijlage 4 betrekking. Deze functionaris werd belast met het aanleggen en beheer van de registers van de burgerlijke stand voor de gemeenten Heerlen, Voerendaal en Nieuwenhagen. Vanaf het begin van het Republikeinse jaar VIII (23 september 1799) hebben dan ook te Heerlen de Franse wetten ter zake regelmatig uitvoering gehad.

L. VAN HOMMERICH

BIJLAGE 1

Etat civil.

du 3 Fructidor 6e année.

Aux curés des communes de ce canton.

Citoyens!

Vu l'arrêté du Directoire Exécutif du 4 Thermidor dernier informé que des citoyens et citoyennes du Département de la Meuse Inférieure pour se soustraire aux Loix de la République relatives au mariages se rendent en pays étranger pour s'y marier devant les curés des lieux et qu'ils obtiennent à cet effet des ministres de culte de leurs domiciles respectifs de prétendues *lettres de liberté et d'autorisation d'assister au mariage*.

Ignorant pleinement que vous avez délivré de telles lettres ci-dessus marquées,

Vu qu'il est contraire à l'ordre public qui exigeroit une prompte répression d'un abus aussi répréhensible, nous vous prévenons de ne délivrer aucune lettre de liberté, relative au mariage, si vous voulez éviter la dénonciation au ministre de la Police générale et d'autres inconvénients.

Salut et Fraternité.

BIJLAGE 2

Etat civil.

Maestricht le 7e année 27 vendémiaire.

L'Administration centrale du Département de la Meuse-Inférieure.

Aux administrations municipales et aux commissaires du Directoire Exécutif près d'elles.

Nous voyons avec douleur, citoyens, que plusieurs administrations municipales ayant apporté jusqu'à ce jour une négligence et une insouciance impardonnables à l'exécution des loix sur l'état civil, . . . qu'en leur rappelant les devoirs qui leur étoient imposés nous leur avons recommandé à diverses époques de faire porter et déposer dans le lieu de leurs séances tous les registres des actes de naissances, mariages et décès existants dans les églises paroissiales, presbytères ou autres dépôts de tous les cultes, toutes nos instances, tous nos efforts ont été infructueux et un grand nombre de prêtres ont toujours conservé par devers eux ces registres.

Une violation aussi scandaleuse de la loi ne peut être toléré plus longtemps; en conséquence nous vous prescrivons de faire appeler par devant vous tous les prêtres et ministres de tous les cultes de votre arrondissement qui se trouvent encore détenteurs des dits registres et de leur déclarer si dans l'espace d'une décade pour tout délai ils ne les ont pas déposés à votre secrétariat, ils seront dénoncés à l'accusateur public du Département pour être poursuivis en conformité de l'art. 12 Section 5 du titre 1e de la seconde Partie du Code Pénal qui établit la peine de douze années de fer pour le délit.

Aussitôt que le délai de dix jours que vous leur accorderez sera expiré, vous nous adresserez la liste de ceux qui n'auront point faite la remise des registres dont il est question.

Nous comptons trop sur l'intérêt que vous prenez à la chose public pour douter que vous ne vous empressiez à remplir les dispositions da la présente.

Salut et Fraternité;

Liberté. Égalité.

Extrait
du Registre aux Arrêtés
de l'Administration centrale du Département de la
Meuse-Inférieure.

Séance du 18 Nivôse an VII de la République Française.

L'Administration centrale du Département de la Meuse Inférieure,

Informée que plusieurs ministres des cultes donnent une Bénédiction nuptiale à des Individus qui, croyant cette cérémonie aussi indispensable que suffisante, négligent de se conformer au mode uniforme prescrit par le Gouvernement;

considérant qu'il résulte de cette conduite, d'abord une désobéissance aux Lois, qui veulent que l'état civil soit uniformément constaté sans autre intervention que celle de l'Autorité administrative, et ensuite un désordre et des malheurs incalculables pour les conjoints et leur postérité;

considérant qu'il importe de réprimer promptement cet abus dont les suites seraient funestes et d'employer à cet effet des mesures coercitives, telles enfin qu'elles puissent faire cesser soudain cet état de choses,

Après avoir entendu le commissaire du Directoire exécutif près elle,

Arrête ce qui suit :

Art. Ier

Tous les prêtres ou ministres d'un culte quelconque qui s'ingéreront d'administrer le mariage suivant leur usage religieux, sans qu'au préalable il ne leur ait été remis un certificat qui constate que le mariage a été légalement contracté devant l'Officier public chargé de constater l'état civil, seront dénoncés à l'Officier de Police et poursuivis devant les Tribunaux correctionnels, comme fauteurs du concubinage et de délit contre les bonnes moeurs.

Art. II.

Tous les Fonctionnaires publics, tous les amis de l'ordre et des bonnes moeurs, sont invités à surveiller l'exécution du présent arrêtè, qui sera imprimé au nombre de cinq cents exemplaires et affiché dans toutes les communes.

Fait en Séance à Maestricht, les jour, mois et an que dessus.

Signé à la minute,
Chenard, président; Nypels, A. Wilmar
Jacobi, Administrateurs.
I. M. Reintjens, Secrétaire.

Séance de l'administration municipale d'Herle
du 26 frimaire an 8 de la république.

L'administration municipale du canton Herlen, Dept de la Meuse Inférieure,

Revu notre arrêté du 23 Brumaire an huit de la république française par lequel nous avons nommé des commissaires chargés de la tenue des registres de l'Etat civil pour trois communes de ce canton dont les agens ont négligés la dite tenue, parcequ'ils n'étoient pas assez instruit dans la langue française

Vu la lettre de l'admion Centrale du 2 frimaire dernier parlaquelle elle n'a point approuvè notre dit arrêté parce qu'il étoit contraire à son arrêté du 21 Brumaire an six

Vu aussi le dit arrêté de l'admion Centrale du 23 Brumaire an six parlequel elle prescrit des mesures claires pour prévoir tout erreur à resulter de la nontenue des dites registres de l'Etat civil et pour faire jouir les administrés de tous les avantages des lois relatives à leurs existance civile

Considérant qu'il est de notre devoir de prendre des mesures les plus profitables pour ces communes et le salut de nos habitans

Vu la population des trois communes scavoir

Herle	3629
Voerendal	1500
Nuwehage	800
	<hr/>
	5929

Considérant que, pourque les registres soient bien tenus et conforme à la Loi, il seroit nécessaire qu'il soit tenue au Bureau de cette adm male

Le Commissaire du Gouvernement entendu

arrête

art. 1e

Les registres de l'Etat civil de la commune de Herlen, Voerendal et Nuwenhagen seront tenus par le citoyen Struyk, commis du Bureau muncipal, âgé de dix neuf ans sous la surveillance du secretaire général et le commissaire du gouvernement.

art. 2.

Il sera payé au dit citoyen Struyk la somme de vingt quatre francs par mois au-dessus de son salaire qui seront reparti sur ces communes à raison de la population ci-dessus scavoir

Herle	176
Voerendal	73.30
Nuwehage	38.70
	<hr/>
288	scavoir deux cens quatrevingthuit francs.

art. 3.

Cette somme sera payée à commencer du premier vendémiaire dernier, époque de la quelle le dit commis commencera à écrire les actes de létat civil et recevra les déclarations exigées dans l'art. suivant.

Il tiendra des séances dans chaque commune pour recevoir les actes des trois mois de cette année déjà écoulée, il en fera l'annonce par une affiche que l'agent publiera.

art. 4.

Dans le cas d'une naissance ou décès ceux que la Loi désigne pour en faire la déclaration seront tenue d'aller la faire dans le délai juridique à l'agent municipal ou à son adjoint à son absence lequel devra vérifier la déclaration et le sexe du nouveau-né, ou du défune et adressera le déclarant et les témoins nécessaires au commis du Bureau municipal ci-dessus et dressera l'acte de naissance ou décès sur le registre à ce destiné d'après la déclaration des comparants. Il remettra à l'agent municipal dans le cas susdit un certain nombre de certificats en blanc, attestant la dite vérification et le sexe du nouveau-né ou des défunes et que le dit agent doit remplir et signer et il le remettra aux déclarants qui se rendroit au cheflieu de ce canton dans la salle publique à ce destinée en la maison commune à ce présents à l'officier public qui dressera l'acte, les agens ou adjoints municipaux qui auront délivré les dites déclarations seront obligés de signer chaque década sur les registres de l'Etat civil de leurs communes respectives les actes qui auront été dressé en vertu des dites déclarations. Dans le cas d'un mariage la demande s'en fera directement à l'officier public du cheflieu qui en enverra l'affiche aux agens des communes des parties contractantes qui se rendront le jour de la década au cheflieu du canton pour faire dresser l'acte de leur mariage devant le Président de admion municipale chargé de cette opération par art. 4 de la Loi du 13 fructidor an 6 en rapportant l'acte du dit mariage.

art. 5.

L'expédition du présent sera envoyé à l'admion centrale pour être par elle approuvé et fait en séance municipale le jour, mois et an que dessus.

(w.g.) : J. J. Keibetz, agent.
H. A. Roebroeck, agent munic.
M. Vernaus, adjoint.
J. F. Berents, agent.
Kemmerling.

Enige aspecten van de Heerlense Vastenavond in verleden en heden

Loate vier os gelukkig prieze
Dat vier Heëlesje jonge zunt.
Loate ummer vier bewieze
Dat vier vuur os Heële sjtunt,
En da loate vier allemoale roope,
dat 't wie der donder klinkt:
Alaaf Heële, dat zal leëve,
Alaaf Heële, al went 't verzinkt!

De carnavalsviering is niet een van de minste uitingen der volks-cultuur van onze stad. Zij vormt er zelfs gebonden door tijd en omstandigheden een wezenlijk onderdeel van. Zij is ook een belangrijk facet van Heerlens uitgaans- en ontspanningsleven.

Als zovele plaatsen tussen Maas en Rijn kende Heerlen zijn vastenavondviering. Vastenavondspelen, vermommingen, vastenavondvuren enz. kwamen zoal op het menu voor. Door de eeuwen heen verkleedden zich de Heerlenaren als „vastelovesgekke” en hulden zich achter een „mómmegezich” in een tijdelijk incognito.

De goas rieje

Een bekend vastenavondspel was „'t goas rieje”, het gansrijden. Dit vermaak bestond hierin, dat de spelers moesten trachten een vet gemeste gans, die tussen twee palen of bomen met de kop naar beneden hing, de kop af te rukken of af te trekken. De spelers gingen, volgens J. Jongeneel in zijn „Woordenboekje van het Heerlensch Taaleigen” (1884), op een vlakliggend ronddraaiend wagenrad zitten en moesten zo trachten hun euvel voornemen uit te voeren. Dit „barbaarse” vermaak, dat voor de spelers soms niet zonder ongelukken afliep, kon in de ogen van de overheid geen genade vinden. Ongeveer tegen het midden van de vorige eeuw is het dan ook verdwenen.

Mit der roebelspot

Een eveneens verdwenen vastenavondgebruik was het van huis tot huis rondtrekken van jongens en meisjes met „der roebelspot” (de foekepot of rômmelspot). Dit gebruik is aanwijsbaar voor Heerlen en Welten. Het daarbij gezongen liedje heb ik gelukkig nog kunnen achterhalen. Hier is het:

Ee köälke, ee vietske en ee vunkelsjteksjke;
Vrouw komt oet, gaeft os get,
Loat os goaë,
De himmelsje duur is opgedoaë,
Dit joar inne penning,
't Anger joar inne sjilling,
Jieker sjilling woagt ee pönk,
Vrouw en meester blijft gezónk.

Ongetwijfeld herinneren „köälke, vietske en vunkelsjteksjke” aan een verdwenen vastenavondvuur. Ook kwam er wel eens een bedelaar langs de huizen met de rommelspot. Hij zei daarbij een bedelversje op, waarvan ik alleen nog maar de laatste regel kon achterhalen. . . . „en vasteloavend is vuurbij”.

Een goede 50 jaar geleden zong jong en oud Heerlen nog het volgende liedje :

En der Abbi en der Babbi,
kriet de loetsj nit mieje,
kriet de loetsj nit mieje,
kriet de loetsj nit mieje.

De ouder geworden Heerlenaren van toen zullen zich dit liedje nog wel herinneren.

Tot in onze dagen nog zwerven met vastenavond verklede jongens en meisjes in groepjes van huis tot huis. Wanneer hun de deur wordt geopend zingen zij :

't Is joa vasteloavend,
troederideralala,
en went 't vasteloavend is
sjeet der duuvel op de kis,
troederideralala.

Zij krijgen dan geld en versnaperingen.

Vastenavondsdagen

De donderdagen tussen O.L. Vrouw Lichtmis (2 febr.) en vastenavond heetten vroeger „vette” donderdagen. Alleen voor de laatste donderdag is deze benaming gehandhaafd. Dialektisch spreekt men van „vetdonnesjtig”. De carnavalsdagen noemde men volgens de „Hälisch-Hollänsche Dictionair” van J. Kaufmann (anno 1878) achtereenvolgens: „vasteloaveszón dich, roaëze moandig en dulle diensdig”. Aansluitend daarop volgde „essjgoonsdig”. Roaëze moandig heet in Duitsland Rosenmontag (anno 1477 rasenmontag genaamd). Met rozen heeft deze dag echter niets te maken, doch veeleer met razen in de betekenis van: luidruchtig, schreeuwelijk spreken of zingen, drukte maken, aldus van Dale.

Het specifieke gebak met vastenavond was de „nónnevót”, een in olie of vet gebakken soort „Berliner Bol”.

Enige historische gegevens

De oudste aanwijsbare vastenavondviering te Heerlen dateert uit het jaar 1665, toen namelijk op 3 februari de Hervormde Predikant Willem Nobis in de Kerkeradsvergadering voorstelde de schout Johan van der Schuyren te verzoeken de vastenavondspelen op de Sabbatdag te verbieden alsmede de „momeryen” te weren. Begrijpelijkerwijze mishagde de vastenavondviering de Staats-protestantse overheid, die hierin een „Paapsche stoutigheyd” zag. (Consistorieboek I, Archief Herv. Kerkgem. Heerlen).

Een ander gegeven over de viering dateert uit 1686 toen een aantal personen vastenavond vierde „des maendaghsnachts wesende den lesten van vastavond” ten huize van Simon Ros. (Criminele Gedingen, L.v.O. 1895, Gem. Archief Heerlen).

De optocht van 1888

Heerlens stadscentrum kan met zekerheid een carnavalsoptocht aanwijzen in het jaar 1888. Uit de toen verschenen krant : „Der Hehlische Vasteloavesgek. 11e Joargank Roazemoandig, 13 Feberwari 1888, no. 11” onder redaktie van Null Weschwief ontleen ik de volgende „vaarplaan” (route) van de optocht (der sóg), die „’s nommedaags” vertrok : Viehemaat (5.00), Schram (5.05), Durpstroat (5.10), Gassestroat) (5.15), Damegraaf (= Emmastraat (5.20), Oakerstroat (5.25), Kuuhlever (5.30), Gelehnstroat (5.35), Opene Gier 5.40), Beei der ermemeester (5.45).

Uit bepaalde zinsneden meen ik te mogen opmaken, dat dit niet het eerste krantje was en dat er al eerder een optocht was gehouden.

Carnaval in de 20e eeuw

De opkomst van de mijnindustrie bracht een snelle groei van het inwonertal met zich mee. Veel vreemde werkkrachten van elders vestigden zich hier. Onder hen waren bepaald ongunstige elementen, die geen al te goede invloed op hun omgeving hadden. Dronkenschap, mishandeling, zedendelicten enz. kwamen veelvuldig voor. Het ligt dan wel voor de hand, dat het peil van de vastenavondviering bij een bepaald deel van de inwoners aanmerkelijk daalde. Tot allerlei uitpattingen en ergerlijke mistoestanden gaf dit aanleiding. De Heerlense overheid noopte dit tot het nemen van maatregelen. Zo werd het op grond van art. 42, sub e, van de Algemene Politieverordening (A.P.V.) van 5 juni 1901 verboden zonder schriftelijke vergunning van de burgemeester zich gemaskeerd of vermomd in het openbaar te vertonen. Dit had echter niet tot gevolg, dat er in het geheel geen vastenavond meer werd gevierd. Zo vermeldt een verslag in „De Nieuwe Limburger Koerier” van 28 februari 1906 het volgende : „De carnaval is hier afgelopen zonder dat een wanklank — in overdrachtelijke zin natuurlijk — vernomen werd. Het was veel drukker dan vorige jaren. Vooral gisteren was er veel beweging en trok-

ken talrijke groepen gecostumeerden zingende door de straten. De café's gaven in den laten avond een tooneel te zien van opgewonden vreugde, waaraan het politie-uur eindelijk op de meest kalme wijze een einde maakte. Zover wij vernamen zijn nergens ongeregelheden voorgevallen". De A.P.V. van 10 juli 1923 ging nog verder en verbood in artikel 52 eveneens het zich op straat vertonen gekleed in de kleren van de andere kunne of het geheel of gedeeltelijk vermomd, verkleed of het aangezicht met een masker bedekt zich op de openbare weg te vertonen. De burgemeester was evenwel bevoegd ten aanzien van de deelnemers aan een optocht van deze bepalingen ontheffing te verlenen.

Dat de carnavalsviering van een niet gering economisch belang is voor de Horeca-bedrijven, staat als een paal boven water. Daarom ondernam in 1924 de Bond van Heerlense Caféhouders een poging om de vastenavondviering weer in te voeren. De toenmalige Heerlense raad wilde hiertoe echter niet besluiten.

Het logische gevolg van een en ander was, dat een deel van de carnavalsminnende Heerlense inwoners — zoals trouwens in feite al gebeurde — naar elders trok. Plaatsen als o.m. Sittard, Maastricht, Aken en Keulen namen hen graag op.

De oorlogsjaren maakten vanzelfsprekend een einde aan elke carnavalsactiviteit. Op 25 januari 1940 werd in Heerlen de Algemene Bekendmaking no. 1. van de Territoriale Bevelhebber voor Zuid-Limburg „aangeplakt", waarbij alle vertoon van carnaval in verband met de tijdsomstandigheden werd verboden. Een openlijke carnavalsviering in het voorjaar 1945 kon om begrijpelijke redenen nog niet doorgaan, zolang Noord-Limburg en een deel van Nederland nog niet bevrijd waren.

De volgende jaren vierde Limburg echter weer carnaval, zo bruisend en zo barok alsof er nimmer een onderbreking was geweest. Ook Heerlen wenste zich niet langer meer afzijdig te houden. De koppen werden bij elkaar gestoken en in 1936 + 11 werd de oprichting van de Heëlesje Vasteloavesverein een feit. De initiatiefnemers waren de leden van de toenmalige Heerlense Rij- en Jachtvereniging (o.a. Sjang Pollak, Eugène Laudi, Cor Driessen, Sjra en Lambeer Vincken, H. Lindelauf, Lei van Geffen e.a.).

Louis van Wersch (Loewie I) werd de eerste officiële prins van de Winkbuulle in 1948. Het eerste prinsenbal vond plaats in het Grand Hotel en meerdere zittingen werden in zaal Schiffers gehouden.

De naam Winkbuul

De naam, die de nieuwe carnavalsvereniging koos, n.l. De Winkbuulle, is niet zo maar een naam. Deze naam had wel degelijk zin, wanneer men weet, dat de Heerlenaren in de omgeving als „Heëlesje winkbuulle" of „Winkbuulle" werden betiteld. Dit vond weer zijn oorsprong in het feit, dat Heerlen als kantonnale hoofdplaats van de streek naast een middenstand van neringdoenden, ook een gezeten burgeraristocratie had, die in de hele streek de toon aangaf en om haar opschik en deftigheid alom bekend stond. Dat daardoor wel eens de naijver van de bewoners van

andere Zuidlimburgse plaatsen werd opgewekt, is dan verklaarbaar. Ironisch gebezigde uitdrukkingen als „der wink kunt van Heële” of „Heëlesje wink” houden daarmee verband. En wie nauwkeurig wil weten wat een „winkbuul” nu feitelijk voor iemand is, beveel ik de definitie van van Dale aan sub „windbuidel”. Welnu deze windbuidel is o.a. een windmaker, een pochhans of een grootspreker.

De optocht

In 1949 — toen de plaatsen Maastricht, Sittard en Kerkrade waren overgegaan tot een volledige vooroorlogse viering — kon de Opperwinkbuul trots constateren : „Vuur de iesjte kier in 't ganse besjtoa van os sjtad trukt inne vasteloavesoptoch durch de sjtroate van Heële. Noa vöäl mujte en vöäl werk hant de Winkbuulle 't veëdig kriege um dizze optoch in-ee te friekele”. De welbespraakte Opperwinkbuul wist toen blijkbaar nog niet, dat er al in 1888 en misschien zelfs nog eerder een optocht was gehouden. Hoe dan ook „De Winkbuulle” vestigden met deze eerste optocht een traditie, die nu aan haar derde lustrum toe is.

De carnavalsoptochten werden telkenjare kwalitatief en kwantitatief beter, dank zij de royale medewerking van vele verenigingen, zakenlieden, individuele personen e.a. en — sedert enige jaren — niet in het minst door de financiële steun van de gemeentelijke overheid.

Carnavalsviering in eigen stad

Het blijft de grote verdienste van „De Winkbuulle” de Heerlense vastenavondviering te hebben georganiseerd en de inwoners daarmee de gelegenheid te hebben gegeven in eigen stad carnaval te vieren. De gesloten grenzen van de eerste na-oorlogse jaren hebben dit „thuis vieren” zeker in de hand gewerkt. Van een „uittocht” van Heerlenaren in de jaren daarna is zeker geen sprake meer geweest.

Het carnavalsfeest is in wezen een volksfeest. Het reserveren van aanwezig zalen voor gesloten avonden (zoals het wel eens gebeurde) ontam aan het feest een van haar wezenselementen. Dit werkte uiteraard het „wegtrekken” wel in de hand. Het is daarom verheugend, dat hierin de laatste jaren een verbetering is gekomen.

Tweede lustrum Stedemaagd

In 1953 ontstond een nieuwe traditie. Geïnspireerd door de Stedemaagdfiguur in Frederik van Eeden's blijspel „Het Poortje” werd op initiatief van wethouder H. J. Schutgens de Heerlense carnavalsviering met een stedemaagd verrijkt. Het idee van de wethouder vond bijval bij de burgemeester en de andere wethouders en het werd nader uitgewerkt door de Heer H. Tummers e.a. In plaats van de in andere gemeenten gebruikelijke ontvangst van Prins Carnaval door het gemeentebestuur zouden de Heerlense Prinsen voortaan door de Stedemaagd op het stadhuis worden ontvangen, waarbij dan tevens de stadssleutel symbolisch zou worden

overhandigd. Tot nog toe was deze ontvangst steeds een bijzonder stijlvolle gebeurtenis.

Door Bertus Aafjes is speciaal voor deze gebeurtenis een gedicht geschreven, waarmee de Prins door de Stedemaagd wordt toegesproken. Het begint aldus :

Prins Carnaval, zie wat mijn hand omvat:
Het is de gouden sleutel van de stad.
Die draag ik met mij, fier en onversaagd,
Sinds jaar en dag, als Heerlens Stedemaagd.

Doch eenmaal in het jaar, drie dolle dagen,
Ben ik bereid hem aan U af te dragen:
Gij alleen voert hier dan de heerschappij
Over het rijk van louter zotternij.

Maar eer ik U, mijn Prins, de sleutel bied:
Aanschouw een ogenblik Uw grondgebied!

In de volgende strofen geeft Aafjes dan zijn dichterlijke visie op de geschiedenis van Heerlen. En tot slot wekt hij de burgerij als volgt op :

O Burgers, die nu Carnaval gaat vieren
Dat het U zelf en ook Uw stad mag sieren!
Wilt daarom onbekommerd, fier en open,
Drie dolle dagen met de zotskap lopen,
Maar doet het naar der goede vad'ren trant!
Waar viert men feest als in het Limburgs land!
Hoezeer benijden U Uw Noorderburen
Die aangeboren feestzin van nature,
Men kan dit niet benoorden de Moerdijk
Daar is men die traditie niet meer rijk.
Hier feest men nimmer grof en onder peil:
Hier paart men nog de feestroes aan de stijl,
Gij staat daarvoor — ik weet het burgers — borg;
'k Geef U daarom de sleutels zonder zorg.
Heer Prins, ontvang de sleutel tot besluit
En jaag de ernst de stad van Heerlen uit.
Laat nu de magistraat drie dolle dagen zwijgen.
Gij moet zolang haar statietroon bestijgen!

Het antwoord van de Prins is in Heerlens dialect gemaakt door Wiel Stienstra.

Aangezien de carnavalsviering in verband met de grote watersnoodramp in 1953 werd afgelast, had de ontvangst voor de eerste maal in 1954 plaats. Hier moet tevens worden gememoreerd, dat „De Winkbuulle” als eerste Limburgse vereniging de carnavalsfeesten geheel aflastte. Bovendien maakte zij een aanzienlijk geldbedrag, dat bestemd was voor de carnavalsviering en dat verkregen was uit de opbrengst ener loterij over aan het Nationaal Rampencomité tot leniging van de nood. Als Stedemaagd fungeerden achtereenvolgens de dames Mia Wevers, José Kersten, Riet Leufkens, Ankie Gijsen en Marijke Feijen.

Artikel 105 van de A.P.V. 1956

De A.P.V. van 1956 betekende voor de carnavalsviering een belangrijk winstpunt. De burgemeester kon n.l. ontheffing verlenen om verkleed, vermomd of anderszinds op straat te lopen, zodat niet alleen de deelnemers aan een optocht maar alle „vasteloesgekke” zich mochten vermommen, verkleeden enz.

Burgemeester van Grunsven gaf zijn volle medewerking aan een goed functionerende carnavalsviering door een soepele toepassing van dit artikel.

De blauwe schuit

Die stierman van den scep:

Hoort, hoort, ghi sotten, ghi dwasen, ghi dorren,

Der narren scip wilt hem gaan porren (vertrekken),

Elc haeste hem dier wilt inne varen.

Men drincker, men sincker, men speelt er op snaren,

Men heischt er gheen gheld, ten zi ter hende,

Met lanc te borghen is menighen scende.

Een initiatief van De Winkbuulle, dat hier zeker niet onbesproken mag blijven is het doen herleven van de beroemde en ook beruchte „blauwe scute”. Op 24 februari 1949 trok zij sedert ruim 800 jaren weer door de Zuidlimburgse landauwen.

In de Middeleeuwen bloeiden de gilden. De gildegheest beheerste heel het maatschappelijk leven. Er waren veel gilden, waaronder de z.g. narren-gilden, genootschappen van lieden, die door allerlei kluchtige vertoningen de mensen trachtten te vermaken. Zij verheugden zich evenzeer in eer en belangstelling als de andere gilden. Zij telden voorname mensen onder haar leden. In 1381 richtte Adolf van Kleef een „geselschap van den gecken” op, bestaande uit graven, ridders en edelknappen. Tot dit soort verenigingen behoorde ook het „ghilde van die blauwe scute”, welks leden o.a. op vastenavond met het narrenschip voeren.

De Blauwe Schuit was een boot op wielen, in het latijn „carrus navalis” (zeewagen) genaamd. Deze carrus kwam onder de een of andere vorm voor bij de Romeinen, Grieken, Aziaten en Germanen. Bekend is, dat in de 12e eeuw een schuit op wielen van Inda (= Cornelimüster) via Aken en Maastricht naar Tongeren reed. Een uitvoerig relaas van deze tocht treft men o.m. aan in de „Aachensche Geschieden” (1781) van K. Fr. Meyer.

Het gebruik van het rondtrekken dezer schuiten bestond in West-Europa op het einde der Middeleeuwen nog vrij algemeen. De Blauwe Schuit en de Jongere Prinsenwagens gaan volgens dr. W. Roukens terug op de invloed van de „carrus navalis” der Romeinen en van de Nerthus-wagen der Germanen. Nerthus was een Godheid, die volgens de Romeinse geschiedschrijver Tacitus op een cultuswagen over de akkers reed om er vruchtbaarheid aan te schenken. Dit gebruik was een lentefeest, de overwinning van de zomer op de winter. De gilden hebben, zoals gezegd, de viering van vastenavond bevorderd en zelfs ook de Blauwe Schuit ver-

zorgd en getrokken. Het stadsbestuur van Nijmegen betaalde bijv. in 1550 de „scip ghesellen, die mitter blauwen scuite omvoiren”.

Uiterlijk hebben de hedendaagse carnavalsoptochten veel gemeen met de rondtrekkende Blauwe Schuiten uit de Middeleeuwen.

Het initiatief van De Winkbuulle om het rondtrekken van de Blauwe Schuit te doen herleven kan men niet anders dan toejuichen. Een initiatief, dat de Maastrichtse Carnavalsvereniging „De Tempeleers” zich in 1933 bij het achtste eeuwfeest van de tocht van „carrus navalis” uit Inda, heeft laten ontgaan. Aldus Mathias Kemp.

Pastoor Jos. Poels zag in 1952 in het rondtrekken van deze Blauwe Schuit een vervroeging — in kleine uitgave — van de carnavalsoptocht, „dus helemaal niets nieuws of origineels”. Hij zag er niet alleen een handige reclame stunt in, maar tevens een bewijs van de „onrustbarende groeiende carnavalsmentaliteit”. Kort en bondig adviseert hij dan: „weg met die schuit”. (Verdediging van Vastenavond, z.j.).

De Blauwe Winkbuulle Schuit is er nog altijd. Zij trok dit jaar voor de 14e maal. De eerste tocht van 1949 is een traditie geworden!

H. W. J. DOHMEN

Boerenspiegel

II.

De maand december brengt op Sint Thomasdag bij de zonnewende de kortste dag en we staan dan vlak vóór Kerstmis. Dit hoge feest had in onze streken maar zeer weinig specifieke boerengebruiken. We herinneren ons enkel nog, hoe op de meeste boerenhoeven de boer zelf of zijn paardeknecht in de Kerstnacht een vat haver onder de blote hemel zette. Deze haver, op Kerstdag aan de paarden verstrekt, zou de dieren behoeden voor de zo gevreesde „kroep”, een ziekte in de ademhalingsorganen.

Een apart gerecht voor Kerstmis en de volgfesteen was honingkoek, die op de boerderij zelf gebakken werd uit gezeefd roggemeel met honing en koekkruiden volgens een oud recept. Verreweg de meeste boerderijen hadden een bijenstal met enkele karen (strokorven), die als regel uitstekend bevolkt waren. Bijenhoning was vijftig of meer jaren terug lang niet zo moeilijk te bekomen als in onze dagen.

Met Kerstmis was er van de „slacht” uit november of december nog een voorraad braadworst en ander „klein vleisj” in de pekkel, die met de feestdagen royaal werd aangesproken. De gewone soberheid, die het boerenleven kenmerkte, werd dan voor korte dagen op zij gezet.

De tijd tussen Kerstmis en Driekoningen omvat de vanouds befaamde 13 donkere dagen, een erfenis uit de heidense tijd. In oude ambtelijke geschriften vinden we dan ook Driekoningen zeer vaak aangeduid als „dartiendagh”. ’t Was de betaaldag van de oude cijnsen en andere lasten op de laatgoederen. Vandaar het zeer oude gezegde, dat vanaf de afschaffing der heerlijke rechten geen zin meer heeft : „Dartiendagh is ’s Heren censdagh”.

De donkere dagen werden veraangenaamd door de feestdagen van Kerstmis, Nieuwjaar en Driekoningen, waarop alle werk, behalve het verzorgen van het vee, rustte. Met Nieuwjaar was het overal druk met „verrassen”, het zalig nieuwjaar wensen van familie en bekenden en ook van onbekenden. De kinderen kregen voor het verrassen een wafel, de anderen een borrel. Met het nieuwjaar-wensen werden de eerste dagen van januari in beslag genomen door bezoeken aan buiten het dorp wonende familieleden en bekenden. Met Driekoningen werd in gezinnen met kinderen de koningenkoek gegeten, waarin een boon gebakken was. Wie deze vond, was koning voor die dag.

Merkwaardig, dat onze oude boeren na Sint Thomasdag zo naarstig speurden naar het lengen der dagen. Reeds met Driekoningen meende men te kunnen vaststellen, dat de dagen „’nen hanesjrei” gelengd waren. Men legde dat zo uit, dat dit de tijd was, om te voet een afstand af te leggen, waarop „’n hanesjrei” nog kon gehoord worden; we schatten die afstand een kwartier gaans. Zoveel zijn de dagen dan echter nog niet gelengd.

Ook het weer interesseerde hun zeer. Bij gebrek aan weerberichten raadpleegden ze de honderdjarige kalender en stelden hun verwachting op oude regels. Vooral bij vorst, die het verzorgen van het vee zo moeilijk maakte, zag men uit naar verandering van het weer. Sint Teunis (17 januari) gold als „iesmeker of iesbreker”. En wie geen vertrouwen in de weervoorspelling omtrent Sint Teunis had, voegde er aan toe : „Of hei liet ut wie ’t is”.

Een kleine maand verder, met Lichtmis, had de „daesjer” het „wannen” gewonnen. Dit gezegde is een beetje ingewikkeld. Men stelle zich een dorser voor, die omtrent Lichtmis zo lang dorste als de kortste dag des jaars daarvoor gelegenheid bood. Welnu, hij hield dan nog tijd genoeg over om vóór het vallen van de avond, het gedorst met de wan te schonen.

Wanneer een dorser nog met de wan bezig was na het vallen van de avond bij het schijnsel van een lantaren, kon het gebeuren, dat een buurman wel eens even zijn hoofd door de open schuurpoort stak en hem toevoegde : „Pas mer op, dat dich den uul neit in de wan sj. . . !” Lichtmis was voor de boer een merkwaardig keerpunt op de jaarkalender. In tal van gezegden weerspiegelt zich dat. We geven enkele aanhalingen met toelichting.

1. „Mit Leichtemès sjrift de sjeper „oethaut.”

„Oethaut” is de zeer oude benaming in ons zuidelijk dialect voor „lente”. Wanneer we willen zinnen op een woordverklaring voor „oethaut”, kunnen we misschien ’t beste denken in de richting van ’t woord, waarmee

de belgisch-vlaamse boer de lente betitelt: deze spreekt van,, de uitkoom". Zou dit vlaamse woord, dat toch in zijn samenstelling zo verrassend veel gelijk op het onze, niet wijzen op het buiten komen van het vee in de lente, wat toch zo voor de hand ligt?

De scheper, die op de meeste grotere boerderijen in Zuidlimburg een eeuw terug nog een taak had, schreef inderdaad zeer vroeg „oethaut" en had daar zijn reden voor. De lammeren vielen vroeg en 't schrале winter-voer was vroeg op en bovendien onvoldoende voor zogende ooien. Dus maar naar buiten, waar op de toenmalige braakgronden en langs wegbermen de eerste onkruiden en grassprietten al beter voedsel waren.

2. „Es mit Leichtmès de zon op de kirktoere sjient, mot de sjeper de „oorte" bewaren." — Dit was een gewaagde, ietwat bijgelovige voor-spelling van een laat voorjaar. Deze uitdrukking paste aan bij de volgende: „Leichdaag donkel en äsjdaag klaor, geeft ei vruchtbaar jaor."

3. De boer hield het er voor, dat met Lichtmis de leeuwerik een ploegstaart hoog moest vliegen. Een bescheiden begin voor zijn latere vaart in het eindeloze blauw van de zomerhemel.

4. We kunnen voor Lichtmis besluiten met een aardig rijmpje, waarbij de boerin is betrokken, want ook zij zag blij uit naar „den oethaut" met zijn overvloed aan boter en eieren, die het huishoudgeld ruimer in de beurs brachten:

„Mit Leichtmès, dan waerd het goud,
dan kauft de kou, en lègkt de houn,
dan sjöpt de vrouw weir moud."

Op 1 februari valt het feest van Sint Brigida, in de volksmond „Sint Brigit", die sinds eeuwen door de boeren der streek te Brunssum werd vereerd. Deze heilige stamt uit Ierland en wordt daar na Sint Patrick het meest vereerd; ze wordt aangeropen tegen ziekten van het hoornvee, omdat ze een groot deel van haar leven herderin is geweest.

Pastoor Hagen van Brunssum heeft in zijn „Memoriaal" een en ander opgetekend over de verering van „Sint Brigit". Hij vertelt o.a., dat in 1740 een zekere Catrjyn Paumen een eik had geschonken om daarvan een „kapelleken" te timmeren voor de heilige. Later spreekt hij van een baldakijn voor haar geschilderde beeltenis.

De boom werd gekapt en „geregeerd" door twee Brunssumers die daarvoor samen „in desen duren tijd" drie gulden kregen. Daarna werd de eik zogenaamd „bekapt" door Herman Heijnen, die daar verstand van had en als dagloon één schilling kreeg plus drank en kost.

Enkele jaren later brak de veepest uit in deze streken en kreeg Sint Brigit een enorme toeloop van de boeren uit de omringende dorpen. Ten slotte vertelt pastoor Hagen: „Veertien dagen na het Brigidafeest van 1745, op 16 februari, heb ik een solemnele Misse van dankzegging gehouden, toen de plaag geweken was."

Pas in 1818 kreeg Sint Brigit in Brunssum haar beeld en altaar, gemaakt door de beeldhouwer Braun uit Erkelenz. Een boer van Brunssum heeft

met kar en paard altaar en beeld afgehaald. We kunnen ons voorstellen, dat de goede man onderweg nog al ettelijke keren „de sjtiep” zal hebben uitgezet, om zijn dorst te lessen en zijn „knapzak” aan te spreken.

Februari had in de regel nog veel vlegelmuziek; tegen het einde van deze maand was eindelijk de schuur zogenaamd „dood”. We moeten hier even vertellen, hoe het in zijn werk ging op die laatste dag, wanneer het laatste „graanbed” op de dorsvloer was afgewerkt. Men ging dan, wat men noemde „dood-loeë”.

De dorsers stonden in een kring, de hand aan de vlegelsteel, terwijl de vlegels zelf neerlagen op de naakte dorsvloer. Op commando van hun aanvoerder gingen opeens de vlegels tegelijk omhoog en kwamen dan met een harde slag neer. Dat geweldig spektakel werd gaande gehouden, tot men vanuit de keuken der boerderij daarop reageerde. De kippen op het erf raakten zelfs de kluts kwijt bij het lawaai en zochten onder aanvoering van de protesterende haan een goed heenkomen naar de huisweide.

Vanuit het huis kwam de boerin met de bekende „fles” en de nodige glaasjes naar de schuur voor een tractatie. Ze was vergezeld van dochter of dienstbare, die een vochtige poetsdoek meebracht om de zogenaamde „zaol” schoon te wissen. (De „zaol” was de houten afdekking van het ongeveer meterhoge muurtje tussen dorsvloer en de berm-schuur.) Dit schoonwissen van de „zaol” was een symbolisch vaststellen, dat de schuur „dood” was.

De tijd, die nu nog restte tot de „oethauts”-werkzaamheden op de akkers moesten beginnen, werd vaak benut voor het snoeien der opgaande meidoornhagen en der veelsoortige knotbomen, die men vond op de zogenaamde „graven”, welke de boomgaarden scheidde. De hegbeitel met houten steel en de bijbehorende kortgesteelde houten hamer zijn nog maar bij hoog toeval bewaard gebleven op een of andere boerderij en ze gaan tot de historische gereedschappen behoren. Wanneer beitel en hamer gehanteerd werden bij die snoei, hoorde men daarin een der eerste zeer karakteristieke voorjaarsgeluiden, die we nu geheel missen. Snoeihout en „sjansen” spelen geen rol meer op de boerderij, nu er niet meer in de ouderwetse bakoven gebakken wordt; het bakhuis met oven, dat in de regel in de huiswei stond op minstens zestig voet van de gebouwen, is verdwenen of in diep verval.

W. VROMEN

Verdwijnende Boerderijen

Gedurende eeuwen hebben de grote boerderijen — heuf geheten — een voorname plaats ingenomen onder de nederzettingen in onze streek. Enkele lagen tussen kleinere behuizingen in een dorp, de meeste echter lagen alleen, in het midden van de gewande, de er toe behorende landerijen. Ze vormden een vast punt in het landschap, een plaatsaanduiding.

Deze grote boerderijen namen eertijds een voorname plaats in het economische leven in — ze gaven aan een aantal mensen werk —, terwijl de bewoner, eigenaar of halve (pachter), een voorname plaats bekleedde in het sociale leven en tot de elite van het dorp behoorde. In bouwwijze waren ze alle van hetzelfde type n.l. een gesloten hoeve, maar ze waren niet eenvormig. Ze hadden alle iets persoonlijks, de een was deftiger en de andere eenvoudiger, maar ieder verried een zekere welgesteldheid en voornaamheid van de bewoner.

Zo was het gedurende eeuwen, maar de twintigste eeuw heeft hierin verandering gebracht. Door de alles beheersende mijnbouw is de betekenis van de grote boerderijen als economische factor verminderd, evenals de sociale positie van de bewoners, terwijl de boerderijen als woning het moeten afleggen tegen de moderne huizen. Daarnaast wordt het bestaan van vele boerderijen bedreigd door twee vijanden, die hun dreigen te verslinden, n.l. de woningbouw van de gemeenten en de uitbreiding van de steenberggen van de mijnen.

De woningbouw bedreigt iedere boerderij, die binnen het uitbreidingsplan ener gemeente ligt. De voor het landbouwbedrijf noodzakelijke gronden worden voor woningbouw in beslag genomen. De gebouwen verliezen daardoor hun bestemming en worden waardeloos. Ze worden afgebroken en verdwijnen uit het dorpsbeeld en het landschap om plaats te maken voor wel moderne, maar veelal eenvormige woninggroepen.

Aan de woningbouw is de hoeve *Ingwie* te Schaesberg reeds ten offer gevallen. Gelegen in het dorp Scheydt, thans Hoofdstraat, bepaalde ze met haar 70 meter lange voorfront, gedomineerd door de hoge gevel van het woonhuis, het beeld van de Boven-Scheidt. Officieel heette ze „Engweide”, een naam, waaraan niets is vast te knopen. Het is een vernederlandsing van „Ingwie”, zoals de boerderij in het Scheter plat heette. Eigenlijk heette ze „Aa gen Ingwie”, aan de éne wilgenboom. Daar stond dus eens een wilgenboom, mogelijk als laatste van een rij langs de Wieëweg, thans Verlengde Hoofdstraat geheten. De naam Wieëweg, die ook voorkomt op de grens van de gemeente Heerlen en Amstenrade en eveneens in de gemeente Nuth, zou kunnen betekenen wijde (= brede) weg (zo staat de eerste vermeld op de topografische kaarten) en wilgenweg. De Wieëweg onder Nuth is nog aan weerszijden met knotwilgen beplant en toont daarmee aan, dat Wieëweg wilgenweg betekent. Trouwens meerdere wegen in onze streken zijn genoemd naar de bomen die er langs staan of stonden. Dit is o.a. het geval met de Kirschbeumkesweg bij

Wijnandsrade, de Hagedoornsweg tussen Amstenrade en Merkelbeek en bij Gracht (gem. Oirsbeek) en de Eikskensweg onder Hulsberg.

De naam Ingwie is van jonge datum. Oudtijds heette de boerderij Scheidt (Scheet). Ze was door de Schetergracht met Heerlen verbonden. Ze ontleende haar naam aan de ligging op de hoge rug, die de scheiding (het scheet) vormt tussen het stroomgebied van de Geleenbeek en de Worm.

De hoeve Scheidt-Ingwie was een laatgoed, waaruit zich het gehucht Boven-Scheidt ontwikkeld heeft. In de „Winkel” woonden de vaste arbeiders van de hof. Aan de ingang van de Winkel lag de voor iedere hoeve onmisbare poel, „der Piesche pool”, die een dertig jaar geleden gedempt werd.

De goederen van de laathof zijn in de loop der tijden onder tal van eigenaars verdeeld geworden. In 1732 was de oppervlakte der laatgoederen op de Scheidt 43 bunder, verdeeld over 75 eigenaars.

In de 18de eeuw behoorde de Ingwie aan de familie Melchers, die de gebouwen liet vernieuwen en in steen optrekken. Een sluitsteen boven de poort van de schuur aan de straatkant vermeldde: 1773 I.M.—I.M.D. en geeft Jacob Melchers, gehuwd met Johanna Maria Dortant, als bouwheer aan. De getraliede vensters van dit deel van het gebouw herinnerden nog aan de destijds heersende onveiligheid. Het grootste deel der boerderij was van jongere datum. Een steen boven de ingang van het woonhuis vermeldde het jaartal 1850.

Tot 1885 bleef de Ingwie eigendom van de familie Melchers. In dat jaar kwam ze door erfenis aan de familie Marres uit Maastricht, die ze in 1928 verkocht aan de familie Crombach uit Schaesberg. Deze verkocht ze aan de gemeente Schaesberg, die de gebouwen heeft laten afbreken om er woningen te bouwen.

Na de familie Melchers is de boerderij bewoond geworden door Kerkhofs (1885—1900), Crutzen (1900—1927) en Crombach.

Een zelfde lot als de Ingwie wacht de boerderij „*A gene Put*”, deftiger „*Huize Put*” genoemd, gelegen midden in het dorp. De naam Put wijst op drinkwaterwinning uit het grondwater, dat hier bijna 10 meter diep zit. Op 't einde van de vorige eeuw was een pomp op de put geplaatst. Het pompen was echter zeer zwaar werk en in droge tijden gaf de pomp geen water. De watervoorziening is op de hooggelegen Scheet, waar geen beek en geen bron is en het grondwater diep zit, altijd een vraagstuk geweest, dat door putten en poelen opgelost werd. Naast de Put ligt de oudste poel van het dorp, de „*Maar*” geheten. Op vele plaatsen treffen we een „*maar*” aan en wel bij de oudste nederzettingen. De ligging bij de maar en de aanwezigheid van een put, wijst er op, dat de boerderij de Put van oude datum is. In 1381 wordt ze vermeld als „den hoff in geen Scheyt”, in 1570 als „Janis Scheyt”, een Wickraderleen, waarvan Pieter Dortant leenman was. Naar hem wordt dit het Dortantsleen genoemd, dat volgens een opgave van 1777 omvatte 37 bunder, 2 sillen en 27 roeden 8 voet bouwland, 17 bunder, 2 sillen en 38 roeden weiland en 2 sillen 35 roeden

bos (totaal 55 bunder) grenzende ten noorden aan de goederen van de heer van Schaesberg d.i. aan het kerkhof en de Leendergewand, in het oosten aan de Dorpstraat, de Pieterstraat en de Baanstraat, in het zuiden aan de laatgoederen destijds behorende aan de erfenamen van Herman Beckers, Willem Lindelauf, Caspar en Jan Spierts d.i. tot een lijn loodrecht op de Hoofdstraat tussen de panden Hoofdstraat 82 en 84, in het westen aan Johannes Jongen, de bank (gemeente) Heerlen en het Kisselsgewandje d.i. aan de Gracht en de Kissel. De goederen van het leen waren echter reeds voor 1600 onder meerdere personen verdeeld. In de 18de eeuw behoorde nog een deel van de landerijen aan de familie Jongen, die de thans nog staande boerderij liet bouwen. De sluitsteen boven de poort vermeldt dit uitvoerig:

Anno 1761 den I.C.S. E.
(den Jahre Christi Seine Erlösung)
habe ich Bartholmeus
Jongen mit meine Huis-
Vrouw Anna Maria Melchers
das Haus machen lassen.

De Put is een gesloten boerderij met een aangenaam aandoende frontzijde met twee gevels op de hoeken en de poort (met de gevelsteen) in het midden. Het woonhuis heeft aan de voorkant hoge met natuursteen omlijste ramen.

Een pronkstuk was de langs de straat gelegen tuin, met een priëltje van kornoeljestruiken. Hij werd uitwendig (de heggen) en inwendig (de beplanting) met de grootste zorg onderhouden en had veel bekijks.

De Put is aan de familie Jongen gebleven tot 1930. De laatste vertegenwoordigers van die familie waren zes kinderen van Willem Erasmus Jongen en Maria Josefa Beuken, drie broers en drie zusters, die allen ongetrouwd zijn gebleven. Na het uitsterven der familie Jongen kwam de Put door koop aan de familie Zenden, die hem in 1958 verkocht aan de gemeente Schaesberg, die op de tuin en de huisweide huizen heeft laten bouwen. De boerderij staat er nog en wacht op afbraak. Een brandje heeft hier al een begin mee gemaakt.

* * *

Naast de woningbouw bedreigen de steenbergen van de mijnen onze boerderijen en wel onmiddellijk *de Rouwenhof* en *de Overste hof* resp. ten noorden en zuiden van Strijthagen gelegen. Drie steenbergen rukken hier op *Strijthagen* aan: uit het noorden die van de mijn Laura, uit het zuiden die van de staatsmijn Wilhelmina en uit het westen die van de mijn Oranje-Nassau II. Ze groeien in omvang en hoogte en wel in een snel tempo. Menigeen staat verbaasd, als hij bij gelegenheid bemerkt, hoe een steenberg in korte tijd veranderd is. De omgeving van Strijthagen wordt een echt berglandschap met hoge ruggen en toppen als in het Alpengebied.

De oorzaak van deze fenomenale groei is de machinale koolwinning. Toen de kolen nog met hak en afbouwamer gewonnen werden, dienden

ze zo zuiver mogelijk naar boven gebracht te worden en werd de kolenpost beboet, als er te veel steen in de wagens zat. Thans is bij de kolenwinning door schaven en schrapers de helft van wat door de schacht naar boven komt steen, zodat onze mijnen, voor de 12 miljoen ton kolen, die ze jaarlijks delven, een gelijke hoeveelheid stenen moeten bergen. Vandaar de groei der steenberg, die onze cultuurgronden begraven en onze streek in een berglandschap veranderen.

Het eerste slachtoffer van dit begeleidingsverschijnsel van de moderne koolwinning is *de Rouwenhof*, die zal moeten wijken voor de steenberg

De Rouwenhof

van de mijn Laura. Hij zal eerstdaags ontruimd worden. Met de afbraak is reeds begonnen.

Hiermee verdwijnt een boerderij, die reeds in 1381 vermeld wordt als Wickraderleen onder de naam van Onderst-Strijthagen, hetgeen er op wijst, dat hij oorspronkelijk tot Strijthagen behoord heeft. In dat jaar behoorde hij aan ridder Mathijs van Bernsberg. Later kwam hij aan de heer van Harff, tevens heer van Alsdorp en werd aangeduid als Alsdorpsleen. Hij werd in 1537 verheven (erkend als leengoed) door Willem van der Harf, heer tot Alsdorp. In die tijd was het goed gesplitst in tweeën: een deel ervan vormde *de Sijbenhof*, die in dat zelfde jaar verheven werd door Carcelius van Ingelsdorp tot Merat. Deze Sijbenhof, gelegen naast de Rouwenhof, behoorde het laatst aan de familie Mulders, die hem verkocht aan de mijn Laura en Vereniging. Deze heeft hem laten afbreken.

De Rouwenhof bleef aan de familie van der Harff-Alsdorp tot 1750, toen hij verkocht werd aan Jan Alexander Wetzels. Later kwam hij aan de familie Quaedvlieg en van deze aan de mijn Laura.

De laatste pachter van de Rouwenhof was A. Souren.

De naam Rouwenhof kan ontstaan zijn uit der Ouwenhof, de oude hof, naast de jongere Sijbenhof.

Eveneens door een steenberg bedreigd, en wel door die van de staatsmijn Wilhelmina, is *de Overste hof*. De steenberg is genaderd tot op enkele meters van de boerderij, terwijl het grootste deel der landerijen er reeds onder bedolven is.

De Overste hof is een oude nederzetting. Reeds in de romeinse tijd lag hier een landhuis, dat in 1922 opgegraven werd, waarbij in de stookplaats steenkool werd aangetroffen.

In 1381 wordt hij vermeld onder de naam van Overstrijthagen als Wickraderleen, groot 75 bundel. Hij behoorde destijds aan een familie Krop en kwam in 1554 aan Jan van Imstenrade, heer van Mheer en met Mheer aan de familie van Loë. In de loop van de 19de eeuw ging de Overste hof eerst aan de familie Erens van Schaesberg over en daarna aan de familie Stassen uit Maastricht. In 1927 kwam hij door koop aan J. Drummen, die hem aan de Staatsmijnen verkocht.

Als pachter woonden er in de vorige eeuw de families Hennis en Quaedvlieg, de laatste tot 1928. Thans woont er F. Zenden, die vanuit de woonkamer de steenberg kan zien naderen.

J. J. JONGEN

De internationale handel in zuidvruchten van de Nieuwenhaagse koopman P. Kochs van 1783-1806

In het Jubileumboek „Het Land van Herle” werd op blz. 170 over de kooplieden en kramers van Nieuwenhagen reeds medegedeeld, dat zij zich met allerlei koopwaren naar Holland, Duitsland en Brabant als marskramers op de handel begaven. De minvermogenden liepen de deuren af met citroenen, haringen, bokkingen, band, garen, lint en andere snuisterijen. De armsten haalden op een kruiwagen te 's Hertogenbosch of in de omtrek lange droge hennepstengels en maakten daarvan thuis „zwavelstokjes” (Schweagelsöpper), die ze in een „hotte” langs de huizen rondventten. Misschien heeft de opmerkelijke lezer zich afgevraagd, hoe deze mensen dan aan die citroenen kwamen?

Tot nu toe was niet bekend, dat er 'n ondernemende koopman in Nieuwenhagen was, die een voor die tijd zeer uitgebreide handel in zuidvruchten op Duitsland dreef. In de jaren tussen 1783 en 1806 exporteerde P. Kochs, koopman, met een „sack gemerkt P.K. tot Nieuwenhagen”, zoals uit zijn kasboekje blijkt, naar de volgende plaatsen en personen in Duitsland.

Naar Trier aan Camerath en Vetter Johan Triebels. Na 1793 aan diens zoon in Trier. Eveneens werd geleverd aan Anton Hanssen, aan de broer van P. Kochs die Anton heette, aan Madamosel Hurter, aan Heinrich van der Heyden en aan J. van der Heyden, allen wonende in Trier.

Naar Wetzlar werd geleverd aan Winandus van der Heiden, aan Martin

Rademacher en aan Paulus Hanssen.

Naar Cochem aan M. J. Raab.

Naar Trarbach aan H. van der Heiden.

Naar Oberwesel en Boppard aan Johan Rademacher.

Naar Bernkastel aan een niet met name genoemde.

Naar Kreutznach aan Peter Rademacher en D. Rademacher.

Naar Koblenz aan *Peter Kochs en Comp.*, aan Casper Moseler, aan Denner en aan J. Anton Kochs.

Naar Keulen aan Reinier Rumkens, J. Kochs, Peter Hanssen, Peter Kochs, en Peter Reuter.

Naar Frankfurt aan Hyronimus Bonate en aan Valentin Joseph Seeber.

Naar St. Goar aan D. Rademacher.

Naar Aachen aan Johan Braun.

Verder werd aan niet met name genoemde afnemers geleverd in Bonn, Weilburg, Saarbrücken, Dietz, Schaumberg, Linz, Zell, Rudesheim, Limbourg en Conilburg.

Deze handel moet wel zeer goed geweest zijn, want we zien dat bijna alle afnemers van P. Kochs, zich in een Compagnonschap verenigen met P. Kochs, en dat er filialen worden gesticht. Allereerst door Heinrich van der Heiden, een van de grootste afnemers. Deze stichtte filialen o.a. in Trarbach, Trier, Wetzlar en Cochem. Paulus Hanssen had filialen in Trier, Linz, Weilburg, Dietz en Schaumberg. Hetzelfde deden Anton Hanssen, Peter Rademacher, Peter Kochs en Winandus van der Heyden. Soms werden inplaats van zuidvruchten ook andere waren verkocht: o.a. werd genoemd

In 1783 „*een duppen botter*” naar Wetzlar gezonden aan Winandus van der Heyden.

In 1784 werd een pak *naalden* uit Wetzlar meegenomen.

In 1785 werd een pak „*Nadeln*” van Aachen meegenomen.

In 1786 werden 100 blikken „*sardellen*” (sardientjes) voor Martin Rademacher in Wetzlar meegenomen.

In 1787 werd een kistje *mosterdmeel* geleverd aan Anton Hanssen in Trier. Deze Anton Hanssen had filialen in Frankfurt, Trier en Bingen.

In 1791 werden citroenen, sinaasappelen en „*sardellen*” geleverd naar Wetzlar, Limbourg en Dietz. Naar Dietz werd ook *thee* geleverd.

In 1792 werd aan Paulus Hanssen in Wetzlar $\frac{1}{2}$ ton „*anshoven*” geleverd.

Uit de bedragen die de afnemers moesten betalen blijkt, dat het een voor die tijd zeer belangrijke handel was.

Paulus Hanssen betaalde in 1788 f 1241,41

in 1789 f 1181,60

in 1790 f 1342,22

Peter Rademacher uit Kreutznach moest in 1790 betalen f 1815,60. Zijn schuld bleef toen nog f 329.—. In 1792 betaalde Peter Rademacher f 1580.—.

Interessant zijn ook de verschillende munten waarmee betaald werd.

Peter Rademacher betaalde met 124 Vransoische daller = f 341.—
1,5 Max dor 11.—

6 docaten	31,30
100 Crondaller	275.—
2 Carlien	23.—
2 docaten	10,30
65 Carlien	715.—
1 pistoll	9.—
en nog	400.—

Nog andere munten werden genoemd o.a.:

Müntz, Brabender Cronen, Vranse Cron, Cronen Luxemburgs geld, Hollandse gulden, Dutsche docaten, Carlien in golt, Keiserlyche docaten, Loverin, dobelde schildloïdor, conveyons müntz, Preusische pistollen, Quarder Brabender Crone, Preusische müntz, Culsche müntz, Gerande en ongerande docaten en Petschaften.

De geleverde citroenen en sinaasappels werden naar de plaats van herkomst of naar de kist waarin ze verpakt werden genoemd o.a.:

Mallagalsche kisten cetrone. (Mallaga)

Lissebonse kisten cetrone. (Lissabon)

Stralsche kisten cetrone.

Oberlansche kisten cetrone.

Kandis kisten cetrone.

Italiaanse cetrone.

Palermo cetrone.

Misseinas apelecijnen. (Messina)

Austroller of Anstroller apelecijnen.

Varose apelecijnen.

Süsze Pomerantzen (poma d'arancia = een bepaalde soort sinaasappel).

Limone cetrone en Loigege? Limone Cetrone.

Genewezer cetrone.

De verzending van de zuidvruchten had meestal plaats per „*Postwagen*”.

Deze werd aangeduid met *Postwagen van Trier*. Maar een enkele keer werd ook verzonden met de „*Hieseger Postwagen*”.

Ook werd wel eens „*schurgloon*” betaald en loon voor een *voerman*.

De schurger en de voerman kregen reisgeld en verteer vergoed. Als de voerman er aan te pas kwam werden de zuidvruchten met de boot vanuit Keulen verder vervoerd door „Schiffer D. D. Muller en Schiffer Nicolaas Lauten uit Rudesheim.”

De citroenen en sinaasappels werden via *Antwerpen* en *Rotterdam* ingevoerd. Zelfs komen ze één keer via Straszburg en wel in het jaar 1800. Van daaruit werden ze per postwagen verzonden naar Conilburg, terwijl voerman Fulmer de vrachten deed voor Limbourg.

Waarschijnlijk door de oorlog met Frankrijk werd in de jaren tussen 1792 en 1796 niets geleverd aan Heinrich van der Heiden en Johan Rademacher in Trier. Wel werd nog geleverd naar Bingen en Frankfurt. In de jaren 1795 en 1796 stopt deze handel echter ook.

In 1797 ging de handel weer voort als voorheen.

In 1792 maakte Peter Kochs echter een reis langs alle afnemers. Blijkbaar had hij een belangrijk bedrag te vorderen. Hij kreeg zijn geld uitbetaald op het station van Kreutznach door Johan Rademacher. Deze

liet bij deze gelegenheid ook nog citroenen afladen voor Boppard en Oberwesel.

Van Rademacher ontving hij ook nog geld in Oberwesel im Engell.

P. Kochs ontving op zijn reis in 1792

van Anton Hanssen uit Trier f 560.—

van Peter Hanssen uit Wetzlar f 800.30

van Casper Moseler uit Coblenz f 794.—

In hetzelfde jaar betaalde Anton Hanssen uit Trier ook nog een wissel van f 1350.—

Hendrick von der Heyden betaalde f 264.—

Peter Rademacher betaalde f 1522,30 in Kreutznach.

Uit de bedragen kunnen we opmaken dat P. Kochs een voor die tijd wel zeer belangrijke handel in zuidvruchten op Duitsland dreef.

Zijn kasboek hield in 1806 op. Nadien vernemen we niets meer over deze handel.

H. J. SPIERTS.

op toestel 6571 van Stm. Emma).

Verder zullen in de bovenzaal van de bibliotheek elke vrijdagavond in maart door deskundigen voordrachten worden gehouden over geologische, archeologische en historische onderwerpen.

De organisatoren verwachten dat vele mensen door het bezoek aan de tentoonstelling hun kennis over het Limburgs verleden kunnen uitbreiden.

100-JARIG BESTAAN

ST. CLARAKLOOSTER EN -SCHOLEN TE HEERLEN.

Op 27 april a.s. wordt te Heerlen het feit herdacht, dat honderd jaar geleden de Franciscanessen haar eerste klooster met lagere en kleuterschool alhier hebben gesticht.

VERGADERING LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP OP 7 FEBRUARI 1963 TE HEERLEN.

Op donderdag 7 februari j.l. hield het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap een algemene ledenvergadering in het Grand Hotel te Heerlen, alwaar Frau Dr Prof. Edith Ennen uit Bonn een voordracht hield over: Ursprungskräfte, Bildung und Leistung des nordwesteuropäischen Städtewesens. De vergadering, die door een 70-tal leden werd bijgewoond, werd, bij verhindering van de voorzitter van het Genootschap, geleid door dhr Jongen, voorzitter van de Kring Heerlen.

Dr. Ennen begon met er op te wijzen, dat aan de studie der middeleeuwse steden veel aandacht besteed wordt. Talrijk zijn de publikaties van schrijvers, die zich op zijn eentje met die studie bezig gehouden hebben; thans echter wordt ze beoefend door genootschappen op internationaal niveau en in team-verband met eigen tijdschriften en congressen.

„Van Coriovallum naar het Oosten”;

Spreker : Dr. O. Doppelfeld,
Direktor des Röm. Germ. Museums in Köln.

„Van Coriovallum naar de Civitas der Trajanensers”;

Spreker : Dr. H. Hinz, Xanten.

22 mei 1963.

„De Kolonisatie van het Platteland”;

Spreker : Dr. W. Braat,
Conservator van het Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden.

„De Landbouw in de Romeinse Tijd”;

Spreker : Dr. J. M. G. van der Pel,
Directeur Ned. Landbouwkundig Museum, Wageningen.

„Strasche kisten cetronen.”

Oberlansche kisten cetronen.

Kandis kisten cetronen.

Italiaanse cetronen.

Palermo cetronen.

Misseinas apelecijnen. (Messina)

Austroller of Anstroller apelecijnen.

Varose apelecijnen.

Süsze Pomerantzen (poma d'arancia = een bepaalde soort sinaasappel).

Limone cetronen en Loigege? Limone Cetronen.

Genewezer cetronen.

De verzending van de zuidvruchten had meestal plaats per „*Postwagen*”.

Deze werd aangeduid met *Postwagen van Trier*. Maar een enkele keer werd ook verzonden met de „*Hieseger Postwagen*”.

Ook werd wel eens „*schurgloon*” betaald en loon voor een *voerman*.

De schurger en de voerman kregen reisgeld en verteer vergoed. Als de voerman er aan te pas kwam werden de zuidvruchten met de boot vanuit Keulen verder vervoerd door „Schiffer D. D. Muller en Schiffer Nicolaas Lauten uit Rudesheim.”

De citroenen en sinaasappels werden via *Antwerpen* en *Rotterdam* ingevoerd. Zelfs komen ze één keer via *Straszburg* en wel in het jaar 1800. Van daaruit werden ze per postwagen verzonden naar *Conilburg*, terwijl voerman *Fulmer* de vrachten deed voor *Limbourg*.

Waarschijnlijk door de oorlog met Frankrijk werd in de jaren tussen 1792 en 1796 niets geleverd aan *Heinrich van der Heiden* en *Johan Rademacher* in *Trier*. Wel werd nog geleverd naar *Bingen* en *Frankfurt*. In de jaren 1795 en 1796 stopt deze handel echter ook.

In 1797 ging de handel weer voort als voorheen.

In 1792 maakte *Peter Kochs* echter een reis langs alle afnemers. Blijkbaar had hij een belangrijk bedrag te vorderen. Hij kreeg zijn geld uitbetaald op het station van *Kreutznach* door *Johan Rademacher*. Deze

„WIE WAREN WIJ?“

Het tentoonstellingscomité „Wie waren wij?“, Hoensbroek maart 1963, verzoekt om mededeling van het volgende bericht.

Na de oproep aan amateur-archeologen, die eind vorig jaar door pers en radio werd verspreid, is zoveel materiaal beschikbaar gekomen, dat het organiserende comité een aantrekkelijke tentoonstelling denkt te kunnen samenstellen. Er zal daarbij naar gestreefd worden om in vogelvlucht een beeld te geven van het leven en werken in onze provincie van de alleroudste tijden tot heden.

De tentoonstelling zal van 2 tot en met 29 maart te bezichtigen zijn en wel in de Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek aan de Past. Schleidenstraat te Hoensbroek (tegenover het nieuwe postkantoor). De expositie kan bezocht worden op werkdagen in de avonden en op zondagen de gehele namiddag. Groepsbezoek zal verder ook overdag mogelijk zijn na voorafgaand overleg met de secretaris van het comité, Hr. F. v.d. Brink, Burg. Willemsstraat 22 te Hoensbroek (tijdens kantooruren bereikbaar op toestel 6571 van Stm. Emma).

Verder zullen in de bovenzaal van de bibliotheek elke vrijdagavond in maart door deskundigen voordrachten worden gehouden over geologische, archeologische en historische onderwerpen.

De organisatoren verwachten dat vele mensen door het bezoek aan de tentoonstelling hun kennis over het Limburgs verleden kunnen uitbreiden.

100-JARIG BESTAAN ST. CLARAKLOOSTER EN -SCHOLEN TE HEERLEN.

Op 27 april a.s. wordt te Heerlen het feit herdacht, dat honderd jaar geleden de Franciscanessen haar eerste klooster met lagere en kleuterschool alhier hebben gesticht.

VERGADERING LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP OP 7 FEBRUARI 1963 TE HEERLEN.

Op donderdag 7 februari j.l. hield het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap een algemene ledenvergadering in het Grand Hotel te Heerlen, alwaar Frau Dr Prof. Edith Ennen uit Bonn een voordracht hield over: Ursprungskräfte, Bildung und Leistung des nordwesteuropäischen Städtewesens. De vergadering, die door een 70-tal leden werd bijgewoond, werd, bij verhindering van de voorzitter van het Genootschap, geleid door dhr Jongen, voorzitter van de Kring Heerlen.

Dr. Ennen begon met er op te wijzen, dat aan de studie der middeleeuwse steden veel aandacht besteed wordt. Talrijk zijn de publikaties van schrijvers, die zich op zijn eentje met die studie bezig gehouden hebben; thans echter wordt ze beoefend door genootschappen op internationaal niveau en in team-verband met eigen tijdschriften en congressen.

De eerste stedelijke nederzettingen in onze streken dateren uit de Romeinse tijd, ontstaan uit militaire posten, die kooplieden in agrarische en andere producten aantrokken, alsmede handwerkslieden. Er was in die steden een bloeiend economisch leven, dat dreef op de soldij der soldaten, het salaris der ambtenaren en de belastingen, die er geheven werden. Met de komst van het Christendom werden de meeste steden naast bestuurscentrum zetel van een bisdom en plaats van de eredienst, met een kerk gebouwd op het graf van een heilige.

Door de Volksverhuizing verloren de steden de grondslagen, waarop het economisch leven gevestigd was. Alleen die, waar een bisschopszetel gevestigd was, behielden hun betekenis als kerkelijk centrum.

Met de val van het Romeinse Rijk verdwenen echter handel en bedrijf niet zonder meer uit de steden. Er bleven nog handwerkslieden over, zij het dan ook als slaven, en deze werden door de Merovingische koningen, die zich als opvolgers der Romeinse bestuursambtenaren beschouwden, in dienst genomen. Zo werd onder hen het kunsthandwerk (bereiding van glas en de bewerking van metalen) nog beoefend.

Door Karel de Grote werd de hele economie van het rijk op agrarische leest geschoeid. De koningshoeven en paltsen moesten in alles zelf voorzien. Daarvoor waren er alle soorten van ambachtslieden op de hoeven. Daardoor verdween het stedelijk handwerk vrijwel geheel.

De handel handhaafde zich echter voor de uitwisseling van de producten van de ene streek met die van de andere. Het vervoer er van had voornamelijk te water plaats en de uitwisseling op daarvoor gunstig gelegen plaatsen, vici of wijken genaamd, zoals Wijk bij Duurstede. De kooplieden, tevens schipper, vormden er een broederschap — een mannenbond — met aparte regels voor het vereffenen van geschillen, waarbij de eed het godsoordeel verving. Ook hadden ze een gemeenschappelijke kas en hielden ze gemeenschappelijke maaltijden. Volgens Albert van Metz waren het ruwe gezellen: hun samenkomsten bestonden in een „feierliche Betrunkenheit” (het zich op plechtige wijze bedrinken).

Deze vroeg-middeleeuwse emporia zijn door de Noormannen verwoest. Daarna treedt een nieuwe, blijvende ontwikkeling der steden in. Uit de anarchie zijn nieuwe machtdragers voortgekomen: naast de residenties der bisschoppen, kloosters en paltsen, staan de burchten der adellijke heren.

Het is in de nabijheid van deze vaste punten, dat zich handelaars vestigen en er een markt voor uitwisseling van goederen ontstaat. Ook vestigen zich hier handswerklieden. De burcht verleende hun bescherming. Op de duur versmolt de handelsnederzetting met de burcht en werden de bewoners onderdanen van de burchtheer. Steeds echter hebben de kooplieden-onderdanen hun eigen rechten behouden. Ze vormden een eedgenootschap, een gilde, dat aan de Fränkische Gerichtsgemeinde in de Maasstreek doet denken, en dat gilde toonde zijn wil tot handhaving van zijn rechten. Het is de vrijheidsdrang der leden, die zich tegen beknotting van hun rechten verzette, die geleid heeft tot het ontstaan van de vrije stadsgemeenten, zij het dan ook na veelvuldige strijd met graaf of bisschop.

De leiding in de steden hadden de kooplieden, ten minste in de grote steden, en ze bleven ze houden, ook nadat ze in de 13de en 14de eeuw aan de gilden der handwerkslieden toegang tot het stadsbestuur hadden moeten verlenen.

Wat de prestaties der steden betreft, moeten in de eerste plaats die op economisch gebied genoemd worden. Van de kundigheid en de werkzaamheid der handwerkslieden en de ondernemingsgeest der kooplieden hing de welvaart der stad af. De eersten leverden soms speciale artikelen, waardoor de stad bekendheid kreeg, en de anderen brachten ze tot in verre landen.

De opbrengst van handwerk en handel stelde de stad in staat tot het uitvoeren van bouwwerken, die de trots der burgerij vormden en thans nog als een cultuurhistorische schat beschouwd worden. Daar waren de stadsmuren. Dat de bouw er van de stad grote offers gevraagd heeft, wordt ons duidelijk, als we bedenken, dat het aantal inwoners der steden gering was. De meeste telden van 2.000 tot 10.000 inwoners. Maastricht had er 10.000, Utrecht 20.000 en de metropool Keulen 40.000. Van de geldmiddelen der stad werden 82% voor verdediging uitgegeven. Vele stadspoorten waren pronkstukken. Kerken, raadhuis, stadshallen en patriciërshuizen maakten het stadsbeeld een lust voor de ogen. Zonder welstandscommissie bouwden de patriciërs voor verfraaiing van de stad en met succes.

Op geestelijk gebied heeft de burgerij der steden een lekencultuur geschapen door de zorg voor onderwijs en wetenschappen van de geestelijkheid over te nemen. Zij was de draagster van de Renaissance en de Hervorming, daartoe in staat gesteld door de boekdrukkunst.

Door zijn stadsbewustzijn en het gevoel van eigenwaarde en onafhankelijkheid bij de welgestelden is de derde stand de voorloper van onze democratie geworden.

J.

AKADEMIEDAGEN 1963 IN MAASTRICHT.

Vanwege de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam zijn, zoals U wellicht bekend is, zgn. Akademiedagen ingesteld, die jaarlijks in een ander gedeelte van ons land worden gehouden met de bedoeling meer bekendheid te geven aan haar bestaan en haar werkzaamheden en tevens het contact met provinciale en locale genootschappen te verstevigen.

Deze Akademiedagen vinden voor dit jaar voor de provinciën Noord-Brabant en Limburg plaats te Maastricht op donderdag 25 en vrijdag 26 april a.s.

Het programma vermeldt een vijftal sprekers.

Buiten deze lezingen zijn een tweetal excursies voorgenomen, waaraan naar keuze kan worden deelgenomen, nl. een bezoek aan de St. Servaas-

kerk onder leiding van Prof. Dr. J. J. M. Timmers en een autobustocht door Zuid-Limburg onder deskundige leiding.

Naast ontvangsten door het Provinciaal Bestuur van Limburg en het Gemeentebestuur van Maastricht bestaat voor de deelnemers aan de Akademiesdagen gelegenheid aan te zitten aan een diner met culturele omlijsting in de vorm van zang, toneel en muziek van Limburgse gezelschappen.

Het correspondentie-adres van de Commissie belast met de regeling van de Akademiesdagen luidt : Plaatselijke Regelingscommissie Akademiesdagen 1963, Bonnefantestraat 4, Maastricht, die tot het verstrekken van nadere inlichtingen gaarne bereid is.

